

Харитоновна Д.Д., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ВЛАСНЕ ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ ПОКУТСЬКО-
БУКОВИНСЬКОГО ГОВОРУ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО
НАРІЧЧЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС
"СОЛОДКА ДАРУСЯ")**

У статті аналізуються власне лексичні діалектизми покутсько-буковинського говору південно-західного наріччя. Визначено їх частоту функціонування у відповідних сферах вживання.

***Ключові слова:** діалект, покутсько-буковинський говір, лексичні діалектизми, автоматизоване укладання словника.*

В статье анализируются собственно лексические диалектизмы покутско-буковинского говора юго-западного наречия. Определена частота их функционирования в соответствующих сферах употребления.

***Ключевые слова:** диалект, покутско-буковинский говор, лексические диалектизмы, автоматическое укладывание словаря.*

The properly lexical dialecticisms of pokytsko-bykovunsk subdialect of south-west dialect are analyzed in this article. Their using rate is clarifying in the corresponding usage sphere.

***Key words:** dialect, pokytsko-bykovunsk sound of talking, lexical dialecticisms, the automatically compiling the dictionary.*

Дослідження у сфері діалектології репрезентують актуальний напрямок сучасного мовознавства. Науковці розглядають діалект як феномен, що визначає культурологічну сутність етносу. Діалектні розвідки представлені в україністиці такими відомими іменами, як Бевзенко С. П. [Бевзенко 1980], Жилко Ф. Т. [Жилко 1955], Матвіяс І. Г. [Матвіяс 1990], Руснак Н. О. [Руснак 2009] та ін.

У статті ставиться завдання виявити та охарактеризувати власне лексичні діалектизми на матеріалі роману Марії Матіос "Солодка Даруся", які й стали об'єктом лінгвістичного дослідження, та визначити сферу їх вживання.

Південно-західне наріччя суттєво відрізняється від південно-східного та поліського своєю граматичною будовою, лексикою, а частково і фонетичною системою, оскільки більше зберігає рис попереднього етапу розвитку української мови, на основі чого в ньому розвинулися і характерні ознаки, відмінні від двох інших наріч. Це пояснюється певними історичними чинниками: відокремленістю місцевості південно-

західних (особливо карпатських) говорів від інших територій країни, враховуючи не тільки їх географічне розташування, але й політичні умови розвитку, що в свою чергу призвело до порівняно меншої інтенсивності міжтериторіальних відношень.

Покутсько-буковинський говір південно-західного наріччя характеризується особливостями організації мови на всіх її рівнях: фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному.

Відповідно, у лінгвістичній традиції власне лексичні діалектизми визначають як слова, що позначають поняття, яким у літературній мові відповідають інші лексичні одиниці, з іншим планом вираження: жіноча коса – *заплітка*, племінниця – *сестрінка* [Мойсієнко 2012, 90].

Роман Марії Матіос "Солодка Даруся" фіксує широке коло традиційних і сучасних народних назв, що репрезентують різноманітні реалії, дії, пов'язані з економічним, політичним і культурним життям краю Покуття.

Дослідженню матеріалу передувало автоматизоване укладання словника діалектизмів. Текст роману було параметризовано у межах морфологічного модуля Корпусу української мови, який створений у Лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту Філології.

В автоматичному режимі було систематизовано текстовий матеріал роману, на основі якого було сформовано словник лексем з частотою їх вживання (кількісне вживання словоформ у тексті). До кожного слова представлено контекст текстової реалізації цих слів. Укладений в автоматичному режимі словник діалектизмів було доповнено в програмі Access потрібною лінгвістичною інформацією, яка представлена окремими полями.

Відповідно укладений електронний словник представляє діалектну лексику, в якому кожне діалектне слово характеризується за такими ознаками: 1) початкова форма лексеми; 2) частота вживання в кількісному вираженні; 3) контекст вживання [Матіос 2011]; 4) тлумачення за СУМ [Білодід 1970–1980] (якщо воно є); 5) тлумачення за діалектним словником Н.В. Гуйванюк [Гуйванюк 2005] (якщо воно є); 6) тлумачення значення слова в контексті; 7) етимологія слова [Мельничука 1982–2012]; 8) лінгвістичний тип діалектизму; 9) сфера вживання.

Така структура словникової статті дозволяє дати повну характеристику лексики і зрозуміти її виникнення у мовній системі говору.

Приклад словникової статті: 1) *бесаг*; 2) частота 1; 3) *Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда* [Матіос 2011]; 4) тлумачення за

СУМ відсутнє; 5) тлумачення за діалектним словником відсутнє; 6) мішок, торбина; 7) було запозичене через польську та чеську з латинської мови *bisaccium перекидна торба*, утворене шляхом поєднання двох слів *bis* двічі та *saccus мішок*; 8) власне лексичний тип; 9) побутова сфера вживання.

Систематизація опису діалектної лексики в укладеному словнику дозволила визначити точну кількість власне лексичних діалектизмів – 74 одиниці – та згрупувати їх за сферами вживання.

Соціальна сфера вживання: *баняк* (*1)³ – розмова; *верстак* (*1) – одноліток; *вуйко* (*11) – чоловік; *гарякання* (*1) – розмови; *гата* (*1) – усе;

Сільсько-господарська сфера вживання: *дряпак* (*1) – мітла для замітання вулиці; *обора* (*1) – подвір'я; *ланц* (*1) – ланцюг; *дараба* (*1) – пліт із дерев'яних дощок, драбина.

Побутова сфера вживання: *баняк* (*3) – посудина, горщик; *бесаг* (*1) – мішок; *газда* (*2) – господар; *кацавейка* (*1) – куртка; *коц* (*1) – ковдра; *мицул* (*1) – торбина; *чір* (*1) – собача їжа; *фіранка* (*1) – штора; *відраджувати* (*1) – лагодити.

Фізіологічна сфера вживання: *веремінність* (*2) – вагітність; *гузичина* (*1) – голова; *жолудок* (*1) – шлунок; *дямба* (*1) – уста; *лице* (*1) – обличчя; *проглигнути* (*1) – проковтнути.

Психологічна сфера вживання: *пужати* (*1) – лякати; *стид* (*1) – сором.

Політична сфера вживання: *совіцький* (*1) – радянський.

Військова сфера вживання: *німчуки* (*1) – німецькі солдати, окупанти.

Медицина сфера вживання: *бола* (*1) – хвороба.

Зоологічна сфера вживання: *дріб* (*1) – збірна назва домашніх тварин; *кані* (*1) – яструб; *половик* (*1) – різновид яструба.

Ботанічна сфера вживання: *георгіни* (*1) – жоржини; *ружа* (*1) – троянда.

Кулінарна сфера вживання: *кулеша* (*1) – мамалига; *куліш* (*3) – густий суп із пшона.

---

³ *№ - частота вживання лексеми у романі
завсіди (*2) – завжди; *защортовуватися* (*1) – затинятися; *лярва* (*1) – хвойда; *обидвоє* (*1) – обоє; *последній* (*1) – останній; *призвішуватися* (*2) – пристосуватися до чогось; *файно* (*4) – добре; *фертик* (*1) – по всьому.

У романі представлена ще одна група власне лексичних діалектизмів, цікава тим, що такі діалектні одиниці не зафіксовані ні словником сучасної української мови, ні словником діалектизмів, і відповідно їх значення встановлювалось за контекстом. Вони характеризують лексичну систему власне роману і можуть бути використані у словнику. Наприклад:

георгіни (*1) – квіти – *Ви, Марійо, у кого георгіни брали, що такі дуже веселі та пишні?*

гузичина (*1) – голова – *Запитала Даруся увечері, коли очі висушли від сліз, а гузичина перестала пекти.*

підфітькуватися (*1) – підійматися – *Бігме Боже, нібито на весіллі "гуцулку" гуляє, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфітькується.*

дямба (*1) – рот – *Йди, стара курво, до хати, вари чоловікові кулешу і тримай свою дямбу на заперті!*

фіранка (*1) – штора – *Даруся дивилася на те все з вікна почерез фіранок, притулившись чолом до шиби і закривши рот долонею.*

чір (*1) – недоїдки – *Тебе твоя годує таким самим чіром, як пса, а Даруся мені грибочки у борщик кидає.*

вадятися (*1) – радитися – *Іншим разом курка розгребе грядку в сусідському городі – а на другому краю села таздині вже вадяться про цю дурничку.*

веремінність (*2) – вагітність – *1) Веремінність для таздині, що має вінчаного тазду, – це не встид. 2) А Матронка ховала свою веремінність аж до самих злогів.*

відтраджувати (*1) – лагодити – *Вікно Михайло ще два тижні тому відтраджував мельникові, а крупи забрати не встигнув.*

гарякання (*1) – розмови – *Колись, бувало, людське гарякання, безсоромні дівочі писки чи вдоволені парубочі свисти відбивалися від скали на тім - до скали на цім боці, а особливо у дні церковних свят чи сільських набутків; і подвоювала денна або вечірня луна змішані голоси, і стояли вони, мов єдиний чистий дзвін, у долині між горами.*

кані (*1) – яструб – *Дві великі кані, визируючи собі здобич, висіли над Михайловою хатою, що сусідила з Маріїною.*

маланарі - (*1) – учасники новорічного обряду Маланки – *І ці, мініатюрні здалека, розкидані між срібними, блискучими снігами*

темні цятки хат світилися тепер веселими вертепними зіздами; і чорніли між хатами тонкі вервечки колядників і маланкарів, як плетені пастуші батіжки.

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок, що власне лексичні діалектизми – це своєрідні синонімічні дублети до загальноновживаних слів: *бараболя, барабуля* – картопля, *встид* – сором, *жолудок* – шлунок, *патик* – палиця, *коц* – ковдра, *кані* – яструб, *рупцак* – рюкзак та ін.

Частотне вживання власне лексичних діалектизмів не є однорідним з погляду їх тематичного функціонування у романі. Загалом можна стверджувати, що їх найбільша кількість вживається на позначення різних понять та предметів у соціальній (28), побутовій (21), фізіологічній (8), сільсько-господарській (4), зоологічній (4), кулінарній (2), психологічній (2), ботанічній (2), медичній (1), політичній (1) та військовій (1) сферах.

Процес виникнення власне лексичних діалектизмів є надзвичайно складним, та, незважаючи на це, вони становлять чисельну групу в системі діалектної лексики роману. За відсотковим співвідношенням їх продуктивність становить 40 % (74 слова) до загального лексичного складу діалектизмів (196 одиниць). А поняття частоти дозволило визначити особливість їх вживання у тексті роману.

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко – К.: Вища школа, 1980. – 245 с. 2. Етимологічний словник української: У 6-ти т. / За заг. ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982–2012. 3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови: Посібник для пед. ін-тів / Ф. Т. Жилко – К.: Рад. школа, 1955. – 316 с. 4. Матвіяс І. Г. Українська мова та її говори / І. Г. Матвіяс – К.: Наукова думка, 1990. – 168 с. 5. Матіос Марія. Солодка Даруся. Драма на три життя. Видання сьоме. – К.: Літ. агенція Піраміда, 2011. – 188 с. 6. Руснак Н. О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок: монографія / Н. О. Руснак // Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2009. – 447 с.: рис. – Бібліогр.: с. 384–437. – 300 экз. 7. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688 с. 8. Словник української мови 1970–1980: Словник української мови: В 11-ти т. / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. 9. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фразеологія: підручник / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева та ін. – К.: Знання, 2010. – 374 с.